

УДК 159.9.07:340.6:616.895

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-8437.52.2023-2.6>

ПРИМАК Юлія – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, вул. Гетьмана Полуботка, 53, Чернігів, Україна, індекс 14013 (y.v.prymak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7374-1844>

АФЕКТ ЯК ПРОБЛЕМА В СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

Анотація. Метою роботи є теоретичний аналіз особливостей психічних станів підекспертного (на прикладі феномена афекту – фізіологічного та патологічного) в ракурсі виконання завдань в судово-психологічній експертизі психологом-експертом. Його вивчення дозволить чітко ідентифікувати тип фізіологічного афекту, що може перебувати в якості об'єкта професійної компетенції психолога-експерта. Афективний стан увиразнює важливість досліджувати такі дескриптори як рівень звуження свідомості; порушення рухів, поведінки та діяльності; вегетативні, вазомоторні та мімічні реакції. Важливим є врахування особливостей ситуації делікту та індивідуально-психологічних характеристик підекспертного. Ключовим в увиразненні кумулятивного афекту є його виникнення на фоні тривалого, затяжного дистресу, що супроводжується внутрішнім конфліктом і станами фрустрації. За кумулятивного характеру афекту звуженість свідомості має надвиразний характер, що водночас супроводжується й психопатологічними симптомами (їдеться про дескриптори дереалізації, деперсоналізації, ілюзорного сприймання). **Методологія** дослідження базується на методах синтезу, порівняльного аналізу та узагальнення теоретичних даних, представлених у наукових джерелах. **Наукова новизна** роботи полягає в теоретичному аналізі складних проявів афекту (передусім його кумулятивного механізму та опосередкованості індивідуальними особливостями індивіда) в межах завдань судово-психологічної експертизи. Зважаючи на отримані дані, уможлиблюється розробка чітких індикаторів вирішення типів афективних станів. Матеріали розвідки можуть бути використані в професійній діяльності психолога-експерта та всіх, хто на професійному рівні переймається проблемами судово-психологічної експертизи. **Висновки.** Встановлено, що в разі реалізації завдань судово-психологічної експертизи, пов'язаної з афективними проявами, для психолога-експерта важливим стає аналіз ситуації делікту, механізму формування афективного стану (зокрема, акумуляції) та індивідуально-психологічних особливостей підекспертного, його психофізіологічних станів. Врахування механізму формування афективного стану в особистості підекспертного дозволяє відзначити, що з найбільшою ймовірністю афект настане в осіб фізично й психологічно виснажених, з соматичними захворюваннями, гормональними розладами, низьким рівнем розвитку саморегулювання в емоційно-вольовій сфері.

Ключові слова: судово-психологічна експертиза, афект, класичний фізіологічний афект, кумулятивний фізіологічний афект, патологічний афект.

PRYMAK Yuliia – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of General, Developmental and Social Psychology, T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Collegium", 53, Hetmana Polubotka str., Chernihiv, Ukraine, postal code 14013 (y.v.prymak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7374-1844>

AFFECT AS AN ISSUE IN FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATION

Abstract. The objective of this work is to provide a theoretical analysis of the characteristics of a subject's mental states, with a focus on the phenomenon of affect, both physiological and pathological. This analysis is conducted in the context of an expert psychologist's role in forensic

psychological examinations. This study aims to identify the specific type of physiological affect that falls within the professional competence of an expert psychologist. The affective state focuses on the importance of investigating descriptors such as the level of consciousness constriction; impaired movements, behavior and activities; vegetative, vasomotor, and mimic reactions. It is important to take into account the specifics of the tort situation and the individual psychological characteristics of the subject. The key to expressing cumulative affect is its occurrence against the background of prolonged, protracted distress, accompanied by internal conflict and states of frustration. With the cumulative nature of affect, the narrowness of consciousness has an extremely expressive character, which is at the same time accompanied by psychopathological symptoms (specifically, descriptors of derealization, depersonalization, and illusory perception). The research methodology is based on the methods of synthesis, comparative analysis, and the generalization of theoretical data presented in scientific sources. The scientific novelty of the work lies in the theoretical analysis of complex manifestations of affect, especially focusing on its cumulative mechanism and mediation by the individual characteristics, within the tasks of forensic psychological examination. By considering the data obtained, it is possible to develop distinct indicators for differentiating various types of affective states. The intelligence gathered can be applied in the professional endeavors of expert psychologists and anyone involved in the field of forensic psychological examination. The conclusions. It has been established that when performing forensic psychological examination tasks related to affective manifestations, it becomes crucial for the expert psychologist to analyze the circumstances of the tort, the mechanism of affective state formation (especially accumulation), and the individual psychological characteristics of the subject, including their psychophysiological states. Taking into account the mechanism of affective state formation within the personality of the subject allows us to observe that affect is most likely to occur in individuals who are physically and psychologically vulnerable, with somatic diseases, hormonal disorders, and a low level of development in emotional and volitional self-regulation.

Key words: forensic psychological examination, affect, classical physiological affect, cumulative physiological affect, pathological affect.

Постановка проблеми. Нині організація та проведення експертизи психологом, власне судово-психологічної, є неабияк актуальним завданням (наприклад, її результати беруться до уваги судом при ухваленні рішень щодо кримінальних справ). Заразом спеціалісти у сфері психології часто не готові до такого виду діяльності, позаяк мають недостатній досвід в царині питань щодо емоційної сфери підекспертного, закономірностей експлозивно-імпульсивних механізмів (передусім щодо афективного стану). Аналіз ситуації делікту психологом-експертом також вимагає від нього глибоких знань щодо індивідуально-психологічних особливостей особистості досліджуваного.

Водночас судді та слідчі й досі можуть помилково вважати, що стан афекту можна однозначно констатувати лише у разі, коли злочин скоїла неосудна за результатами судово-психіатричної експертизи особа або осудна одразу після делікту (або й взагалі винні у злочині можуть легко симулювати афект, що пом'якшує провину). А про кумулятивний механізм фізіологічного афекту та відповідні обставини, що його провокують, та індивідуально-психологічні особливості осіб, які схильні до цього, взагалі можуть і не відати, а відтак відмовляються від експертного дослідження взагалі. Відтак обґрунтування актуальності окресленої проблематики, на нашу думку, нині не викликає сумнівів.

Аналіз досліджень. Наукові розвідки у сфері психології, психіатрії та юриспруденції, присвячені афективним проявам, а зокрема й специфіці вивчення психічної діяльності особи в контексті реалізації завдань судово-психологічної та судово-психіатричної експертизи, знаходимо серед вітчизняних і зарубіжних дослідників. Так, йдеться передусім про таких науковців, як С. Бурчинський, Р. Вереша, О. Дуфенюк, К. Ізард, М. Костицький, А. Кунтій, Л. Магдисюк, Б. Павлова, І. Савка, І. Сингаївська, Т. Сущинська, А. Терещук, С. Томкінс. Зокрема, в описі фундаментальних емоцій, що становлять основу мотиваційної системи людини, серед афективних активаторів особливо аналізується біль, статевий інстинкт, втома, інші емоції (Ізард, 1963, с. 10–13). Юридичний аспект фізіологічного афекту порівняно з психологічним в судово-психологічній експертизі висвітлено повніше (Вереша, 2017, с. 188; Дуфенюк, Кунтій, 2015, с. 390; Савка, 2019, 105; Сингаївська, 2021, с. 95), а відтак психологічна складова

судово-психологічної експертизи потребує уваги та узгодженості з юридичною. Попри наявні дослідження, присвячені вивченню окресленого питання з позицій психології, вони й досі не дозволяють достатньо впевнено ідентифікувати межі компетенції психолога-експерта при проведеної судово-психологічної експертизи.

Мета – провести теоретичний аналіз особливостей психічних станів підекспертного (на прикладі феномена афекту – фізіологічного та патологічного) в ракурсі реалізації завдань в судово-психологічній експертизі психологом-експертом.

Виклад основного матеріалу. Наразі судово-психологічна експертиза вже є теоретично обґрунтованою та науково-практичною сферою. Неабияк значущий вплив у цьому процесі зіграли такі галузі психологічної науки, як: загальна психологія, соціальна психологія, вікова психологія, юридична психологія. Своє експертування психолог також успішно реалізує завдяки і психодіагностиці, клінічній психології, диференційній психології, психолінгвістиці, психофізіології, конфліктології. Але першочерговим є крок, звичайно, коли не доводиться сумніватися саме щодо психічного здоров'я підекспертного (хоча в цьому разі вже буде йтися про комплексну судово-психіатричну експертизу).

Судово-психологічна експертиза психічних станів знаходить своє обґрунтування у разі необхідності кваліфікувати дії підекспертного або підсудного як такі, що вчинені в стані сильного душевного хвилювання, а психологічною мовою – стані афекту. Але й в цьому разі не все є однозначним, позаяк сам афект як психологічний феномен є досить складним.

Насамперед відзначимо, що в психології значущими загальними дескрипторами афекту як особливого короткотривалого емоційного стану є: 1) рівень звуження свідомості (надконцентрація уваги на певному подразнику: насичений образ, сильні емоції, погіршення орієнтування, відсутність реакції на крик, кров тощо, фрагментація сприймання зовнішнього, навіть затьмарення); 2) порушення рухів, поведінки та діяльності (надактивність або навпаки притупленість, кардинальна зміна); 3) вегетативні, вазомоторні та мімічні реакції (порушення саморегуляції функціональності організму: дихальної, серцево-судинної, рухової).

Взагалі процес психологічної експертизи афективних станів передбачає аналіз ситуації делікту та комплексу індивідуально-психологічних особливостей особистості, її психофізіологічних станів (позаяк поріг афективного реагування в значній мірі корелює з характерологічними особливостями). Так, за гострих психогеній передумовою виникнення афективних реакцій можуть стати такі особливості особистості, як недостатньо стійка самооцінка, егоцентризм, нездатність до швидкого прийняття рішень у складних ситуаціях тощо. Відзначимо, що при експертному аналізі феномена афекту необхідно розрізняти особистісні схильності (як тенденцію людини реагувати на ситуацію, загрозливі стимули) та стани особистості (реальний прояв схильності або поведінкова реакція «тут і тепер»).

Серед видів афекту в науковій літературі знаходимо опис таких станів, як фізіологічний, простий, кумулятивний, патологічний (Вереша, 2017, с. 188; Савка, 2019, с. 105). Перший у вищенаведеному переліку вирізняється короткотривалим хворобливим розладом психічної активності непсихотичного рівня (менше порушень процесів пам'яті), раптовістю виникнення під впливом зовнішніх чинників, недиференційованим самоописом емоційних проявів, звуженням свідомості (але її затьмарення відсутнє), руховим збудженням і діями, що спрямовані на сильний емоційний подразник, обмеженням і фрагментарністю мовленнєвого продукування. Можуть мати місце також і прояви дереалізації та / або деперсоналізації.

Фізіологічний афект – емоційний стан, за якого в підекспертного свідомість істотно, але короткочасно обмежена (і він підлягає кримінальній відповідальності). Так, він може виникнути у психічно здорової людини в ситуації конфлікту. Цей стан сприймається як незвичайна, парадоксальна, чужа особистості форма реагування на конфліктну ситуацію. Часто така особа характеризується позитивно на роботі і в побуті, має позитивні соціальні настанови, високий самоконтроль поведінки. Заразом саме взаємини підекспертного з потерпілим, як правило, відрізняються конфліктністю, а конфлікт може виникнути як безпосередньо перед ситуацією делікту, так і задовго до неї.

В динаміці фізіологічного афекту прийнято виділяти три фази: 1) підготовча (переробка підекспертним психогенних переживань, виникнення і наростання афективного напруження); 2) власне саме афективне діяння (раптове, вибухового характеру, неочікуване для самого індивіда). Його ознаками є: а) афективна звуженість свідомості (концентрація уваги виключно

на джерелі делікту, фрагментарність сприймання, висока емоційна насиченість переживань образи, гніву, а також зниження орієнтування в просторі, відсутність реакцій на вид крові, крики, стогони тощо); б) порушення поведінки й діяльності. Поведінка підекспертного вирізняється виразною ригідністю, імпульсивністю, недоцільністю, зниженням мимовільності дій, але разом рухи стають стрімкими, безперервними та виконуються з великою силою. В цілому зовнішні ознаки афекту – у виразних вегетативних реакціях і рухових проявах. У процесі афективних реакцій відбувається порушення саморегуляції функцій організму (йдеться насамперед про такі важливі системи, як ендокринна, серцево-судинна, дихальна, рухова, що призводить і до порушення рухів (стрімкість, імпульсивність), дихання (частіше або загальмоване), а також вазомоторних реакцій (почервоніння, збліднення, розширення зіниць)); 3) стадія виснаження, надзвичайної втоми, спустошеності. У підекспертного відмічається, як правило, апатія, млявість, астеничні прояви, амнезія (Терещук, 2012, с. 229).

На практиці фізіологічний афект найчастіше репрезентовано класичним та кумулятивним. В обох випадках конфлікт глибоко зачіпає високочастотні потреби підекспертного, загрожує його самооцінці та системі життєвих цінностей, а ситуація, що склалася, переживається ним як безвихідь. Так, для класичного афекту характерна стрімка, бурхлива емоційна реакція вибухового характеру, яка слідує за протиправною дією потерпілого й триває надкороткий період часу, після чого настає спад. За класичного афекту афективні реакції можуть виникнути в осіб з недостатньо стійкою самооцінкою, нездатністю до швидкого прийняття рішень в складних конфліктних ситуаціях, з егоцентричними настановами. Причиною для виникнення такої афективної реакції слугує наявність конфліктної ситуації, пов'язаної з психогенними переживаннями суб'єкта (відтак важливо враховувати ситуацію конфлікту, його зовнішні й внутрішні прояви). Зовнішнім чинником може бути факт раптовості, разом потрібно брати до уваги й ще ставлення людини до ситуації, що склалася (а суб'єктивне сприймання та оцінка ситуації – внутрішній чинник).

А от кумулятивний (або акумулятивний) афект виникає на фоні тривалого, перманентного, затяжного стресу (навіть дистресу), що супроводжується внутрішнім конфліктом і станами фрустрації. Кумулятивний характер афекту увиразнюється тим, що звуженість свідомості має надвиразний характер, що водночас супроводжується й психопатологічними симптомами (йдеться про дескриптори дереалізації, деперсоналізації, ілюзорного сприймання). Неабияк потужний експлозивний ефект (емоційного збудження) має дескриптор накопиченого емоційного напруження (наприклад, через безпричинне приниження особистої гідності, образу, глузування, непристойну поведінку) за кумулятивного дистресу. Суттєвий вплив на акумулювання емоційного напруження мають індивідуально-психологічні особливості підекспертного (наприклад, афективна ригідність із обсесіями на ситуаціях фрустраціях, невпевненість у собі, підвищена особистісна тривожність, залежність від думок оточення) (Савка, 2019, с. 107).

Про кумулятивний афект йдеться тоді, коли афективні переживання у підекспертного зазвичай досить розтягнуті в часі (від кількох місяців до кількох років). Протягом цього періоду розвивається психотравмівна ситуація, що обумовлює значуще накопичення емоційного напруження в нього. Сам по собі афективний вибух може настати й від незначного приводу, який зіграє роль «останньої краплі».

У разі, коли йдеться про простий афект, то також мають місце ознаки афективного звуження свідомості, часткової амнезії, фазного перебігу, але водночас зберігається здатність до самоопису підекспертним емоційних проявів (що мали місце у стадії афективного вибуху) та мовленнєвого контакту (що описує конфліктну ситуацію), а також здатність до модифікування поведінки відповідно до обставин.

Заразом за даними експертів група аномального афекту (йдеться про змінені закономірності розвитку та аномальні механізми перебігу залежно від біологічної та психологічної основи: органічне ураження головного мозку, розлад особистості тощо) за клінічними маркерами наближається до групи фізіологічного афекту, але водночас має і психопатологічне підґрунтя (Терещук, 2012, с. 232).

Відзначимо, що афект важливо відмежовувати від емоційного збудження або емоційного напруження (лише у першому випадку зміни свідомості й волі досягають фізіологічного стану в контексті раптовості). Відтак неабияк важливим завданням для психолога-експерта стає чітка конкретизація стану підекспертної особи.

Патологічний афект – короткотривале надінтенсивне переживання, що досягає такого рівня, коли настає повне затьмарення свідомості, повне дезорієнтування та паралізування волі. Такий афект повністю виключає осудність, а відтак і кримінальну відповідальність за вчинене діяння. Суб'єкт патологічного афекту (а його ідентифікує виключно лікар-психіатр) – особистість з порушеннями психічного розвитку. Це може проявлятися як в слабких порушеннях (патологічне формування особистості, психопатія), так і в глибоких (ендогенні психози, психічна недорозвиненість). Тому у разі ознак розумової відсталості, психопатичних рис характеру наявні дані про перенесені черепно-мозкові травми або менінгоенцефаліти, психічні захворювання реалізується комплексна судово-психіатрична експертиза. Так, інформативними ознаками патологічного афекту можуть бути: глибоке затьмарення свідомості, різка надбурхлива рухова збудливість (виразна руйнівна сила), зазвичай повна амнезія своїх дій (а в постафектній стадії часто – глибокий сон з наступною розгубленістю), афективна ригідність, маячні та галюцинаторні розлади, «патологічна злість» (або на противагу – гострі емоції з відтінком щастя за екстатичного афекту), відсутність відчуття провини або каяття, повна відсутність мовленнєвого продукування або наявні окремі вигуки чи звуки (Терещук, 2012, с. 230–231).

Відзначимо, що в науковій літературі щодо проблеми дистимії знаходимо опис і таких афективних розладів як сезонний афективний розлад, клімактеричний афективний розлад, афективні розлади при «синдромі менеджера» та різних форм хронічного стресу. Вони не досягають клінічно вираженої депресії, є мінливими станами, але можуть істотно впливати на соціальний стан людини, її працездатність (Бурчинський, 2021).

Ефективна оцінка емоційних станів того, хто під слідством, або свідків в значній мірі залежить не лише від досвіду психолога, але й від об'єму інформації про особистість і поведінку суб'єкта злочину в матеріалах кримінальної справи. Тому слідчим важливо фіксувати увагу на особливостях самопочуття, настрою того, хто під слідством, перед подією. Значущим стане й опитування свідків про те, як виглядав той, хто під слідством, перед деліктом та в момент нього, які особливості в поведінці були після події. Також в матеріалах кримінальної справи обов'язково мають бути характеристики на того, над ким ведеться слідство. При опитуванні свідків рекомендується поставити питання: «Чи є для вас неочікуваним вчинок підслідного?» або «Чи відповідають особливості особистості підслідного його вчинку?». Ці відповіді свідків неабияк важливі для експерта-психолога.

У цілому експерт-психолог в процесі судово-психологічної експертизи має проаналізувати таке: а) обставини, що передували здійсненню злочину (наявність насилля, знущань або тяжкої образи з боку потерпілого або інших протиправних або аморальних дій / бездіяльності потерпілого); б) поведінку підекспертного під час здійснення злочину; в) поведінку підекспертного після здійснення злочину: чи пам'ятає обставини, як виглядав одразу після діяння, що робив. Так, у постафективній стадії може мати місце глибока психічна астенія (емоційна залученість до ситуації проявляється не лише в агресивних формах поведінки). А в деяких випадках може спостерігатися ескапізм з метою послаблення емоційного дискомфорту (або інші регресивні форми поведінки).

Найбільш складним є питання щодо діагностики фізіологічного афекту в стані алкогольного сп'яніння. Вплив алкоголю – індивідуальний (зважаючи на вік, загальний стан здоров'я, тимчасові функціональні стани організму тощо). Тому, в разі наявності в матеріалах справи відомостей про вживання підекспертним до вчинення злочину алкоголю (особливо, коли йдеться про легку міру сп'яніння), експерт-психолог не повинен відмовлятися від проведення судово-психологічної експертизи. Важливо уважно дослідити індивідуально-психологічні особливості підекспертного, проаналізувати ситуацію делікту, інші обставини справи.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у разі реалізації завдань судово-психологічної експертизи, пов'язаної з афективними проявами, важливим стає врахування механізму формування афективного стану та індивідуально-психологічних особливостей підекспертного. З найбільшою ймовірністю афект настане в осіб фізично й психологічно виснажених, з соматичними захворюваннями, гормональними розладами, низьким рівнем розвитку саморегулювання в емоційно-вольовій сфері. Діагностика фізіологічного афекту – компетенція експерта-психолога, на відміну від патологічного. Тому цілком виправданим буде перший крок щодо здійснення діагностики патологічного афекту в межах компетенції психіатра в судово-психіатричній експертизі, а вже в разі виключення такого – судово-психологічна

експертиза (йдеться про відсутність у висновках психіатра факту патологічного афекту) для констатації або заперечення фізіологічного афекту, чіткої ідентифікації його виду.

Ефективна оцінка психологом-експертом емоційних станів, чітка диференціація та ідентифікація виду фізіологічного афективного стану (простого, акумулятивного) підекспертного залежить не тільки від досвіду самого психолога, але й від зібраної інформації в матеріалах кримінальної справи, що представляють представники правоохоронних органів.

Перспектива подальшої траєкторії наукового розвідування видається в дослідженні специфіки розвитку акумулятивного афективного стану в осіб різного особистісного типу (а в сучасних реаліях, зокрема, і серед військових).

Література

- Вереша Р. В.** Сильне душевне хвилювання: поняття та кримінально-правове значення. *Національний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1(13). С. 182–193.
- Дуфенюк О. М., Кунтій А. І.** Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза як форма використання спеціальних знань під час розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 387–397.
- Магдисяк Л. І., Павлова Б. В.** Особливості застосування судово-психологічної експертизи у судочинстві. *Психологія: реальність і перспективи*. 2018. Випуск 10. С. 101–106.
- Савка І. М.** Необхідність судово-експертного дослідження кумулятивного фізіологічного афекту. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2019. Вип. 23. С. 103–113.
- Сингаївська І. В.** Визначення та вплив емоційного стану особи на кримінальну відповідальність під час учинення вбивства та завдання тяжких тілесних ушкоджень. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2021. Т. 32(71). С. 93–98.
- Терещук А. Д.** Критерії діагностики афективних станів особистості : зб. наук. пр. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. № 9(11). С. 225–235.
- Izard E. C.** Affect, person-perception, and behavior. Nashville, TN: Vanderbilt University, 1963. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD0407852.pdf> (дата звернення: 20.10.2023).

References

- Veresha R. V.** (2017). Silne dushevne hvilyuvannya: ponyattya ta kriminalno-pravove znachennya [Strong mental disturbance: concept and criminal law significance]. *Nacionalnij chasopis Nacionalnoyi akademiyi vnutrishnih sprav – National journal of the National Academy of Internal Affairs*, № 1(13), pp. 182–193. [in Ukrainian]
- Dufenjuk O. M., Kuntij A. I.** (2015). Kompleksna sudova psihologo-psyhiatrychna ekspertyza yak forma vykorystannja special'nyh znan' pid chas rozsliduvannja umysnogo vbyvstva, vchynenogo v stani syl'nogo dushevnogo hvyljuvannja [Complex forensic psychological-psychiatric examination as a form of special knowledge application during investigation of intentional homicide committed in state of strong mental agitation]. *Naukovyj visnyk L'vivs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 1. pp. 387–397. [in Ukrainian]
- Magdysjuk L. I., Pavlova B. V.** (2018). Osoblyvosti zastosuvannja sudovo-psyhologichnoi' ekspertyzy u sudochynstvi [Peculiarities of applying the judicial-psychological examination in legal proceedings]. *Psychologija: real'nist' i perspektyvy – Collection of scientific works of RDSU. Psychology: reality and prospects*. 10. pp. 101–106. [in Ukrainian]
- Savka I. M.** (2019). Neobhidnist' sudovo-ekspertnogo doslidzhennja kumuljatyvnogo fiziologichnogo afektu [The need for a legal expert research for a cumulative physiological fact]. *Visnyk Nacional'nogo universytetu «L'vivs'ka politehnika»*. Serija : Jurydychni nauky – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series : Legal Sciences. 23. pp. 103–113. [in Ukrainian]
- Synhaivska I. V.** (2021). Vyznachennja ta vplyv emocijnogo stanu osoby na kryminal'nu vidpovidal'nist' pid chas uchynennja vbyvstva ta zavdannja tjazhkyh tilesnyh uskodzhen [Determination and impact of person emotional state on criminal liability in the commission of murder and grievous bodily harm]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'kogo*. Serija: jurydychni nauky – Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series : Legal sciences. T. 32(71). Pp. 93–98. [in Ukrainian]
- Tereshhuk A. D.** (2012). Kryterii' diagnostyky afektyvnyh staniv osobystosti : zb. nauk. pr. Aktual'ni problemy navchannja ta vyhovannja ljudej z osoblyvymy potrebamy [Criteria for diagnosing affective personality states: Sat. science. etc. *Actual problems of education and upbringing of people with special needs*]. 9(11). pp. 225–235. [in Ukrainian]
- Izard E. C.** (1963). Affect, person-perception, and behavior. Nashville, TN: Vanderbilt University. [in English]